

Шевченкознавство: «вічні» перспективи розвитку

Варенікова Олена Володимирівна

*Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
кафедра української та світової літератури, старший викладач, Україна*

Анотація. У статті зроблено опис визначень окремих українських дослідників у галузі шевченкознавства 1-ї третини ХХ – початку ХХІ століть щодо предметної необмеженості таких досліджень, проаналізовано деякі соціально-наукові кореляції, що зумовлюють феномен «вічно нового шевченкознавства».

Ключові слова: Т. Шевченко; шевченкознавство; дослідники; історія літератури; канонізація; ідеологізація; предметна парадигма.

УДК 82:000.8

LCC Subject Category: PG3801-3987

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.13-8>

Вступ

Однією з причин феномену «вічно нового шевченкознавства» є ідеологічні трансформації, що відбувалися з Україною, – від імперського тиску та українофобії до більшовицького тиску та вульгаризованої правди, зокрема й наукової. За таких умов на короткий час відкривалися та закривалися архівні матеріали, перманентно надавалася свобода науковцям, які досліджували минуле рідної України. Попри нинішню, здавалося б, відкритість нашого суспільства, правові положення щодо вільного доступу до інформації не виконуються повною мірою, і тому шевченкознавці ХХІ століття також робитимуть певні відкриття в цій галузі науки.

Про цей феномен слушно зазначив сучасний дослідник М. Наєнко: «коли заходить мова про Шевченка й історію, Шевченка та філософію, Шевченка та міфологію, Шевченка та психологію, його естетику – виникає більше запитань, ніж відповідей, більше незгод між дослідниками, ніж консенсусу» [8, с. 54]. І ми бачимо, що дослідники 20-х років ХХ століття, які загалом були «однієї крові» – декларували як свою мету свободу українського народу, розуміли й визнавали внесок кожного зі своїх колег, однак усе одно гостро полемізували між собою, здавалося б, з приводу не таких уже й принципових питань.

Тези про багатозначність шевченкознавства знаходимо у працях дослідників-корифеїв як минулої епохи (С. Єфремов, Є. Маланюк,

В. Петров, І. Франко та ін.), так і сучасної (Г. Грабовича, І. Драч, О. Забужко, С. Павличко та ін.). У цьому аспекті недостатньо дослідженими залишаються погляди вчених 1-ї третини ХХ століття, оскільки на той час відбувалося різке розмежування концепцій шевченкознавчої практики, що призвело до подальшого звуження предметної сфери цієї галузі літературознавства до меж соціалістичної методології.

Метою статті є огляд чинників, що висувалися вченими-шевченкознавцями як аспекти зазначеної вище «вічної новизни» аналізу поетового життя й творчості.

Результати дослідження

Ще наприкінці ХІХ століття дослідження питань, пов'язаних із Т. Шевченком – його творчістю, життям, оточенням, уже виявляло певні багатозначні кореляції, різні методологічні підходи. У першій третині ХХ століття це вже викликало деякий подив: шевченкознавство (офіційно оформлена галузь історії літератури) на той час ніби вже охопило всі боки вивчення особи (образу) самого поета, однак усе одно вчені як полемізували під час його життя, так і полемізують майже сто років по тому, знаходячи певні проблемні лакуни та двозначні положення. Проблемності додав і наступний період панування соціалістичної методології, що ідеологізував Шевченка. На кілька наступних поколінь образ поета закарбувався в народі як виключно борець за свободу народу від царизму та панів, ледь не

революціонер і войовничий атеїст (на зорі радянської ери таким терміном позначалися загони піонерів і комсомольців, які руйнували церковне приладдя. Відомо, що саме вони знищили легендарну «ржавецьку» ікону Богоматері, шлях якої описав Т. Шевченко в поемах «Великий льох» та «Іржавець» – як символ долі України).

Утім, період, що передував такій ідеологізації Шевченка, викликає цікавість активністю нової хвилі шевченкознавців, серед яких було, можливо, більше митців, а не академічних учених. Серед них були як більш визначні постаті, так і менш відомі. Так, з кола українських митців, які цікавилися Шевченком у 1930-х – на початку 1940-х років, друкуючи свої розвідки у Львові та Кракові (Д. Донцов, Ю. Клен, Є. Маланюк, О. Теліга та ін.), сучасна дослідниця К. Глодя виділяє С. Кушніренка – молодого поета, який обурюється фальсифікованими засобами радянської ідеології, що робила з нього «червоного поета», «большевицького Кобзаря», глашатая «комуністичного раю», а те, що не мав чіткої «ідейної платформи», саме й давало змогу корелювати його образ і творчість будь з чим – від націоналізму й анархізму до комунізму. У свою чергу він називає Шевченка «духовним велетнем», «найбільшим борцем за націю», «джентльменом», людиною «європейського формату, з широким інтелектуалізмом, непохитною волею і непересічними естетичними поглядами» [2, с. 45, 46].

Тобто з цих висновків С. Кушніренка вже видно його дослідницьку орієнтацію на антропоцентризм, що на той час затискався в лещата соціалістичних концепцій, де колективне (народне) ставилося вище за індивідуальне (людське). Такі ж терміни, як «європейський формат», «широкий інтелектуалізм», і навіть «джентльмен», узагалі для літературознавчого дискурсу були чужими. Вони були чужими взагалі для соціальної політики нової держави, що впроваджувалося в різних видах мистецтва (згадаймо кадри з кінофільму «Чапаєв» 1934 року, де червоний кулеметник зневажливо називає атакувальний стрій білогвардійців «інтелігенцією», а також обов'язкові карикатури в кожному номері журналів «Перець» і «Крокодил», спрямовані проти минулої царської епохи та українського «буржуазного націоналізму»).

К. Глодя також зазначає, що радянська влада поряд з ідеологічними концепціями (так, разом із С. Пушкіним український поет був проголошений адептом реалізму – малося на увазі соціалістичного [9]) залучила необмежені свої матеріальні ресурси, що спрямувалися на ідеологічне забезпечення (школи марксизму-ленізму, партшколи, наочну агітацію, зокрема й телевізійну – художнє та документальне кіно). Іменем Шевченка називалися колгоспи, вулиці (певно, й ферми), а в Харкові було встановлено величний пам'ятник поету, де поряд із кріпаком із бойовою косою та козаком є й червоноармієць, і могутній робітник із прапором, який дещо зверхньо тримає руку на плечі селянина, і дівчина, яка уособлює ідеологічного працівника – учительку чи комсомолку. Чому таке вшанування головного національного символу відбувалося саме перед 37-м роком, коли було знищено еліту української культури, залишається до кінця не збагненим.

Відповідно, Постанова ЦВК УРСР 1938 року «Про заснування комітету по проведенню 125-річного ювілею з дня народження Т.Г. Шевченка» ніби вже має на увазі нового Кобзаря – у розчищеному від національно свідомих елементів полі шевченкознавства – бунтаря, атеїста, інтернаціоналіста, світогляд якого сформувався в колі російських соціал-демократів. Тобто постать поета канонізується знову, тільки на іншому ідеологічному підґрунті.

З іншого боку – з кола української діаспори (представників Празької школи дослідників) – Є. Маланюк закликає дати нації реального, нефальсифікованого Шевченка, оскільки допоможе порятувати українців від духовного поневолення «вогняна, вулканічна, страшна в своїм національним демонізмі поезія Шевченка» [7, с. 53]. Також у цьому колі стоять уже подальші праці: У. Самчука «Шевченко» (газета «Волинь», 1942 рік, окупована територія), де сміливо проголошується заклик до боротьби народу, Д. Донцова «Незримі скрижалі Кобзаря» (Торонто, 1961 рік), де розширено параметри інтерпретацій образу Шевченка.

Два десятиліття до цього В. Доманицький також зазначав про використання комплексного аналізу в шевченкознавчих дослідженнях – на той час у плані видання творів: слід «потурбоватися (залишаємо оригінальну орфогра-

фію – О.В.) українському громадянству про найповніше, найправдивіше, критичне видання поезій Шевченка – попереду всього популярне, а потім і критично-наукове» [4, с. 3]. Для цього вчений пропонує кожному поезію дослідити через її історичні, літературні, бібліографічні та біографічні кореляції, що потребуватиме збору необхідного матеріалу – здебільшого рукописного на той час.

Зауважимо, що мова не йде про певну методологічну орієнтацію чи про відзначення чийогось внеску в шевченкознавство – пропонується здійснити найбільш правдивий і реальний аналіз творів поета («щоб видання це було як найкраще, мало якомога найпевніший, найправдивіший текст»). Однак, зважаючи на різний інтелектуальний рівень читачів, В. Доманицький пише про потребу надання історико-літературних коментарів від різних дослідників, щоб люди розуміли значення поезій Т. Шевченка [4, с. 5].

Коли зазначений вище вчений (як і С. Єфремов, і П. Филипович) вимагав більш точного видання Шевченкових поезій, то І. Франко був одним із перших, хто, за словами О. Злотник-Шагіної, здійснив «суто наукову і літературно-критичну рецепцію феномену митця»: «дав одну з перших біографій Т. Шевченка ... визначив чотири періоди у творчості митця, наголосивши на особливостях кожного з них і показавши еволюцію творчого досвіду Т. Шевченка, динаміку його мистецького кредо ... аргументовано показав національне і світове значення творчості поета ... проаналізував особливості його стилю ... показав рецепцію творчості Т. Шевченка в перекладах» [6, с. 212].

Якщо дослідники-шевченкознавці минулих часів були обмежені в засобах досягнення своєї мети (недостатній доступ до літературних оригіналів, утиски цензури, ідеологічна зумовленість тощо), то сучасні вчені мають більше можливостей, хоча не варто забувати про традиційний неповний доступ українців до архівних матеріалів (особливо відомчих, типу КДБ). Одна з сучасних переваг – це фіксований хоча б певною мірою тематичний простір шевченкознавчих студій. Ці аспекти шевченкознавчих практик – як власне минулі або сучасні, так і спільні для всіх часів.

Цей тематичний простір більш конкретно окреслила О. Забужко у книзі «Шевченків міф

України. Спроба філософського аналізу». Значимо лише окремі з них: «Що є національно-консолідуючий авторський міф», «Сто років ідеологізуючого шевченкознавства: чи тільки з соціально-політичних причин?», «Кобзар» – не тільки література», «Шевченко як реформатор православ'я», «Культ Шевченка – типовий культ житійного героя», «Рації та інтуїції філософського шевченкознавства», «Шевченків міф як духовний розкол: Україна versus імперія», «Чи є наратор «Кобзаря» петербурзьким інтелегентом?», «Шевченко як перший український національний інтелегент», «В обороні Шевченкового «інтернаціоналізму»: підлеглість національного етичності», Соціально-революційний смисл Шевченкового міфа: від Малоросії до України», «Шевченко і давньоюдейські пророки: націотворчість – самотність – богоборство «ізраїлевого» типу», «Заповіт» – угода з Богом про свою посмертну «залежність», «Схід і Захід України за Шевченком», «Шевченків міф сьогодні» [5, с. 3, 4].

Кожна з названих тем має свою семантичну глибину, що передбачає не лише літературознавчий аспект. Так, тема «Кобзар» – не тільки література» одразу асоціюється з історичними проблемами України, однак можна її пов'язати з модерною сучасністю – наприклад, із рок-музикою, що плідно використала Шевченкові поезії, і не лише як суто текстовий матеріал, а насамперед як смисловий пріоритет, концептуальне начало. Такі українські рок-гурти, як «Кому вниз», «Криголам», «Сад», зробили цілі програми на Шевченкові вірші, причому часом комбінуючи їх або вибираючи окремі строфи. Тобто музиканти поєднали свою боротьбу, що є обов'язковою складовою цього стилю (навіть жанру, оскільки це не лише музика та текст – це відповідне ставлення до життя), з боротьбою великого поета, поділяючи з ним колючий вінок жертвності («Косар», «Чигирин», «Три літа» тощо). Зрозуміло, що є зворотній бік музичної культури, представники якого також «озвучували» поезії Т. Шевченка, але ліричного змісту («Садок вишневий коло хати», «Зоре моя вечірняя» тощо) – з іншою метою, суто мистецькою.

Узагальнена тема протиставлення російського та українського культурних світів (картин світу) репрезентована не лише в епізодичних угадуваних в окремих поезіях зіставленнях

(типу «офіцер / москаль – дівчина»), але й у прозових творах, де образи характеризуються більш об'ємно. Наприклад, у повісті «Капітанша» такими репрезентантами є опозиційна пара «капітан-росіянин – солдат-українець»), які дослідницею Я. Вільною протиставляються як образи «морально розбещеного, егоїстичного гульця» – носія «благородної, аристократическої фамилии» та «працьовитого, наполегливого, альтруїстичного у своїх турботах про ближнього» [1, с. 18-19]. Тобто й така тема відповідно до часу набуває різних конотацій, і виходячи на останні реалії українсько-російських стосунків стає гострою та актуальною.

Іншими словами, кожна з наведених О. Забужко тематичних опозицій, дихотомій, кореляцій набуває додаткових особливостей у кожен принциповий період історії України, а тому шевченкознавство буде отримувати постійно нові горизонти розгляду, зважаючи ще й на особисті смаки дослідників, їхні національні пріоритети та світоглядні принципи. Також слід зважити на слова означеної вище дослідниці про те, що настільки глибока творчість Т. Шевченка, що будь-яку теорію та методологію можна аргументувати прикла-

дами з його поезій. Навіть деякі його особисті погляди спрощуються його ж поетичними висловами.

Висновки

Зрештою за висновок можна взяти слова К. Глоді та О. Гриценка, що взагалі будь-яке концептуальне переосмислення парадигми української культури майже завжди «розпочинається з нового тлумачення ролі й значення Шевченка. Куліш та Костомаров, Франко та Драгоманов, Єфремов, Коряк та Річицький, Донцов та Маланюк, у часи сучасної України – Драч, Дзюба, Грабович та ін. у своїх культурологічних пошуках обов'язково «бралися за Шевченка», за «нове прочитання» його творчості та світогляду, адже літературні твори потребують свого критичного перечитання на кожному новому історичному етапі [2, с. 48; 3, с. 164], щоб не стати мертвою та не потрібною народами. Такого перечитання в умовах академічного та суспільного спокою в Україні ще не було, оскільки вона не мала державності. Наразі є така змога.

У подальшому плануємо дослідити тематичну парадигму збірника «Шевченко та його доба» 1925, 1926 рр.

Список інформаційних джерел

1. Вільна Я. В. Моральний імператив творчості Тараса Шевченка : на матеріалі повісті «Капітанша». *Шевченкознавчі студії*. 2014. Вип. 17. С. 18–24.
2. Глоді К. Шевченко і ми : Кобзар в інтерпретації Сергія Кушніренка. *Мандрівець*. 2014. № 3. С. 44–51.
3. Гриценко О. Духовний батько нації (Тарас Шевченко). *Герої та знаменитості в українській культурі* / ред. О. Гриценко. Київ : УЦКД, 1999. С. 97–165.
4. Доманицький В. Критичний розслід над текстом «Кобзаря». У Києві : друк. т-ва «Просвещение», 1907. С. 45–51.
5. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. 4 вид. Київ : Факт, 2009. 148 с.
6. Злотник-Шагіна О. Феномен Тараса Шевченка у літературно-критичній рецепції І. Франка. *Шевченкознавчі студії*. 2014. Вип. 17. С. 212–217.
7. Маланюк Є. Книга спостережень : фрагменти: Від Кобзаря до нації. Студії і роздуми. Київ : Атіка, 1995. 238 с.
8. Наєнко М. Шевченко і сучасні інтерпретації його творчості. *Матеріали XXXIV наукової Шевченківської конференції*. Черкаси : Брама, 2003. Кн. 2. С. 53–57.
9. Павличко С. Моделі шевченкознавства в радянській і не радянській науці. Київ : Вид-во Соломії Павличко, 2002. 664 с.

© О. В. Варенікова

Стаття отримана 02.09.2016

Shevchenko Study: "Eternal" Development Prospects

Varenikova Olena

*H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University,
Department of Ukrainian and World Literature, Senior Lecture, Ukraine*

Abstract. The article describes the definitions of some Ukrainian researchers in the field of Shevchenko study during the 1st third of XX – the beginning of XXI centuries, concerning the unlimited subject of studies, analyses some social-scientific correlation that contributes to the phenomenon of "always new Shevchenko study".

Keywords: Shevchenko; Shevchenko study; researchers; history of literature; canonization; ideological; subject paradigm.

UDC 82:000.8

LCC Subject Category: PG3801-3987

DOI: <http://dx.doi.org/10.22178/pos.13-8>

References

1. Vilna, Ia. V. (2014). The moral imperative of Taras Shevchenko's creative works (based on the novel "Marechale". *Shevchenkoznnavchi studii*, 17, 18-24 (in Ukrainian).
2. Hlodia, K. (2014). Shevchenko and we. (Ideas and remarks to description). *Mandrivets*, 3, 44-51 (in Ukrainian).
3. Hrytsenko, O. (1999). Dukhovnyi batko natsii (Taras Shevchenko) [The Spiritual father of the nation (Taras Shevchenko)]. In O. Hrytsenko (Ed.), *Heroi ta znamenytyosti v ukrainskii kulturi* (pp. 97-165). Kyiv, Ukraine: UTsKD (in Ukrainian).
4. Domanytskyi, V. (1907). Krytychnyi rozslid nad tekstem "Kobzaria" [A critical examination of the text "Kobzar"]. In *Kievskaiia Staryna* (pp. 45-51). Kyiv, Russia: Drukarnia t-va Prosvishchenie (in Russian).
5. Zabuzhko, O. (2009). *Shevchenkov mif Ukrainy. Sproba filosofskoho analizu* [Shevchenko's Myth of Ukraine. Trying of philosophical analysis] (4th ed.). Kyiv, Ukraine: Fakt (in Ukrainian).
6. Zlotnyk-Shahina, O. (2014). Phenomenon of Taras Shevchenko Literary and Critical Reception of I. Franko. *Shevchenkoznnavchi studii*, 17, 212-217 (in Ukrainian).
7. Malaniuk, Ie. (1995). *Knyha sposterezhen: frahmenty: Vid Kobzaria do natsii. Studii i rozdumy* [Book observations: Samples: From Bard to the nation. Studies and Reflections]. Kyiv, Ukraine: Atika (in Ukrainian).
8. Naienko, M. (2003). Shevchenko i suchasni interpretatsii yoho tvorchosti [Shevchenko and modern interpretations of his work]. In *Materialy XXXIV Naukovoї Shevchenkovskoi Konferentsii* (pp. 53-57). Cherkasy, Ukraine: Brama (in Ukrainian).
9. Pavlychko, S. (2002). *Modeli shevchenkoznnavstva v radianskii i ne radianskii nautsi* [Models Shevchenko in the Soviet and non-Soviet science]. Kyiv, Ukraine: Vyd-vo Solomii Pavlychko (in Ukrainian).

© O. Varenikova

Received 2016-09-02